

55/6 En'âm Suresi

1. Yorumsal çevirinin açıklaması için bkz. Maverdî, *en-Nüket*; İbn Atiye, *el-Muharrer*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*.
2. Hasan-ı Basrî ve Katâde'ye göre birinci sûre dünyadaki ömür, ikincisi ahirette sürülen ebedî hayattır (Maverdî, *en-Nüket*; Mevdudî, *Tefhim*).
3. Allah'ın hem yerde hem de gökte olduğunu dile getiren bu ifade, Allah'a mekân izafe etmek için değil, O'nun hükümranlığını dile getirme maksatlıdır. Allah'ın göklerde ve yerde ortaklarının olduğunu iddia eden müşriklere bir eleştiri olduğu gibi (Zemahşerî, *Keşşaf*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*); Allah'ın gökte olduğunu iddia edenlere de bir cevaptır (Razî, *Mefatihul-Gayb*).
4. Dünya ve ahiret azabını içeren genel bir ihtardır (Sealibî, *el-Cevahir*).
5. Bu ayetin açıklaması için bkz. 15/Hicr 7, 8. ayetler ve ilgili dipnot; Mevdudî, *Tefhim*.
6. Bkz. 54. ayet.
7. Gece gündüz kıılmadan yerinde duranlar, bir sonraki ayette eleştirilen, müşriklerin Allah ile aralarına koydukları aracı putlardır. Bir önceki ayette göklerde ve yerde bulunanların hepsinin O'na ait olması dile getirildikten sonra tanrı kabul edilen putların da O'na ait olduğunu vurgulayan imalı bir eleştiri kendini hissettirmektedir.
8. Dost, hami ve otorite anlamına gelen "veli" kelimesinin açıklaması için bkz. 7/A'raf 3.
9. Bu ayetteki rahmet kelimesi ile 12. ayette Allah'ın açıkladığı rahmet prensibi arasında bir bağlantı söz konusudur.
10. "Ulaştığı herkesi uyarmak için" ifadesi, bir önceki cümlenin öznesi olan Hz. Peygamber'e atfedilmektedir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in sonraki nesilleri Kur'an ile uyarması bazı soruları beraberinde getirmiş ve tefsirciler buna ayrıntılı cevaplar üretmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse Hz. Peygamber, muhataplarını dahi Kur'an ile uyardığına göre muhatap olmadığı insanları Kur'an ile uyarması kaçınılmazdır. Kur'an ile tanışan sonraki nesillerle görüşmemiş olması bu gerçeği değiştirmez. Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu uyarıyı Kur'an'ın bizzat kendisinin yaptığını düşünsük bile bu durum Hz. Peygamber'in dolaylı tebliğini ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü Kur'an'ı tebliğ eden sonraki irşadçılar, Kur'an'ı tebliğ etseler de onu dolaylı olarak Hz. Peygamber'den miras olarak almışlardır (Bkz. 82/Cuma 2, 3).
11. Erken dönem tefsircilerinden Mukatil ve İbn Abbas'a göre kitap ehlinin çocukları gibi tanıyacakları kişi veya nesne Hz. Peygamber veya Kur'an olabileceği noktasında tartışmalıdır (Firuzabadî, *Tenvir*; Mukatil, *et-Tefsir*). Geç dönem tefsircilerin çoğu, Zemahşerî ve Razî'nin yolunu izleyerek kastedilenin Hz. Muhammed (as) olduğu görüşünü tercih etmişlerdir (Zemahşerî, *Keşşaf*; Razî, *Mefatihul-Gayb*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Burada kastedilenin tek Allah inancı olduğunu iddia edenler de olmuştur (İbn Atiye, *el-Muharrer*; Mevdudî, *Tefhim*). Tefsircilerin önemli bir kısmı ise kastedilenin Kur'an olduğu kanaatindedirler (Maverdî, *en-Nüket*; İzz b. Abdisselam; *Tefsir*; İbn

Atıye, *el-Muharrer; Âlûsî, Ruh'ul-Maani*). Bizce de burada kastedilenin Hz. Muhammed (s) veya tevhid inancı olması mümkün. Ancak bir önceki ayete bakılırsa Kur'an'dan bahsedildiği açıktır ve zamirin gönderileceği en belirgin lafız Kur'an'dır. Üstelik Kur'an hem tevhid öğretisini hem de Hz. Peygamber'in nübüvvetini içeren bir kitaptır. Dahası kitap ehlinin Kur'an'ı tanıma imkânı, Hz. Peygamber'i tanımalarından daha kolaydır. Çünkü Hz. Peygamber'in şahsını müşrikler, kitap ehlinde daha çok tanımaktadırlar. Hz. Peygamber'in dünyadan göçmesinden sonra da Kur'an, insanların gözleri önünde açık bir belge olarak durmaktadır ve kitap ehlinin onu kendi kitaplarıyla mukayese edebilme imkânları halen mevcuttur. Oysa kendi peygamberlerini ilahlaştırdıkları için Hz. Muhammed ile mukayese etme ve tevhidi kolaylıkla kavrayabilme imkânları yok olmuş durumdadır (*Seyyid Kutub, Fî Zılâl*).

12. Şirk, en büyük zulümdür (31/Lokman 13).

13. Ayet kelimesinin anlamı için bkz. 26/Şuarâ 2-4. ayetler ve ilgili dipnot.

14. "Eski çağların efsaneleri" diye çevirdiğimiz "esatîru'l-evvelin" deyiminin açıklaması için bkz. 46/Ahkaf 11; *Zemahşerî, Keşşaf*.

15. Bu çeviride Buharî'nin değerlendirmesi esas alınmıştır (Tefsir, 6).

16. Hakikati bile bile inkâr eden inatçı kâfirlerin kalplerinde gizledikleri hainlik açıkça ortaya konmuştur. Müşrik, kitap ehli veya münafık olması fark etmez. Hakikat ortaya çıktığı için kabul ettikleri gerçekleri, dünyaya geri dönseler yine inkâr ederler (*Zemahşerî, Keşşaf*).

17. "Ferratnâ" fiili, hem aşırılık hem ihmal anlamına gelmektedir. Zamirle işaret edilen tümlecine ise kıyamete mi yoksa dünya hayatına mı işaret ettiği tartışmalıdır (*Razî, Mefatihul-Gayb*). Anlatılan konunun kıyamet olması ve dünyada yüklenilen günahlardan da söz edilmesi nedeniyle her iki hayatı kuşatan ve fiilin iki boyutlu anlamını da içeren bir anlamlandırma tercih edilmiştir.

18. Müşriklerin mucize (ayet) istekleri karşısında bunalan ve mucize beklentisine giren Hz. Peygamber sert bir şekilde uyarılmaktadır. Devamındaki beş ayet, bunun gerekçesini açıklamaktadır. Özellikle 38. ayetteki "Biz kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik." ifadesi kitabı anlamadığı hâlde mucize isteyenlere cevap olmak üzere gelmiş olmalıdır.

19. Bir önceki cümleyle birlikte ele alınırsa Allah'ın vahyini dinlemeyenlerin ölümlere benzetildiği açıktır. 38. ayette ise hayvanlara benzetilmektedirler.

20. Bu ayette düşünmeyen ve anlamayan toplumlar hayvan sürülerine benzetilmektedir. 36. ayette teşbih edatının hazfedilmesi gibi burada da teşbihe vurgu kazandırmak için benzeyen ile benzetilenin yerleri değiştirilmiştir. "Ali aslandır." yerine, "Ancak aslan Ali gibi olabilir." denmesi gibi. Allah'ın huzurunda toplanıp hesap verecek olanlar da hayvanlar değil, hayvanlara benzeyen anlamazlar topluluğudur. Yani kitabı anlama yerine mucize bekleyenler! Devamındaki ayette de aynı açıklama devam etmektedir.

21. Gerçek körlük ve sağırılık, gözleri, kulakları ve akılları özürlü olmadığı halde ön yargı ve inat sebebiyle hakikati görmek, duymak ve anlamak istemeyenlerin akılsız tutumlarıdır. Görme özürlüler görmekten, duyma özürlüler duymaktan, akli özürlüler doğru düşünmekten sorumlu değiller ki görmediği veya duymadığı için kınansınlar!

22. Bu cümlenin açılımı için bkz. 74/Müddessir 31; 9/Tevbe 115.

23. Dindarlar, dinî hassasiyetlerini kaybedip dünyevileşince Allah onlara istedikleri dünyalıkların kapılarını sonuna kadar açıyor. Fakat onlar dünyalık içine gömüldükçe bunu hayırlı bir lütuf sanıyorlar. Bu yanılgı, helak oluncaya kadar gerçeği görmelerine engel oluyor.

24. Şirk en büyük zulümdür (31/Lokman 13).

25. Bu cümle, mucize istekleriyle Hz. Peygamber'î bunaltanlara bir cevap, mucize getiremediğini düşünerek kendini sıkıntıya sokan o duyarlı insana bir izah olmaktadır (Bkz. 25, 35-37. ayetler).

26. "Fısk" kelimesinin anlamı için bkz. 7/A'raf 102; 10/Yunus 33.

27. "Gayb"ın anlamı için bkz. 68/Kalem 47.

28. Dost, hamî ve otorite anlamına gelen "veli" kelimesinin açıklaması için bkz. 7/A'raf 3.

29. Kur'an'da bu formatta kullanılan "Yazdı" kelimesi, genelde farz kıldı anlamında tercüme edilir. Tefsirciler bunun Levh-i Mahfuzda yazılmış olduğundan söz eder ve Buharî'nin kitabında yer verdiği; "Rahmetim gazabımı geride bırakmıştır." hadisine atıfta bulunurlar (İbn Atiye, *el-Muharrer*; ayrıca 25/Furkan 16; 4/Nisa 17). Ayetin devamındaki ifadelerle bakılırsa Müslüman olmadan, Kur'anî ifadeyle tevbe etmeden önce işledikleri günahlardan dolayı hayıflanan müminleri Allah teselli etmektedir (Mevdudî, *Tefhim*).

30. Buradaki mucizenin açıklaması için bkz. 46.

31. "Gayb"ın anlamı için bkz. 68/Kalem 47.

32. Uyku, hem ölümü ve dirilmeyi, hem de müşriklerin şuarsuzluk halini tasvir için örnek verilmektedir (Bkz. 39/Zümer 42).

33. Gözetleyici muhafızların görevi, hem insanları helak olmaktan korumak hem de yaptıklarını kontrol edip kaydını tutmaktır (Maverdî, *en-Nüket*).

34. "Mevlâ" kelimesi sahip, dost, hamî ve otorite anlamına gelen "veli" kelimesiyle eş anlamlıdır. Açıklama için bkz. 7/A'raf 3 ve 2/Bakara 286.

35. Bütün iyilikleri Allah verir, bütün belalardan sizi O kurtarır, ama siz bütün bunların Allah'tan geldiğini bildiğiniz halde koştüğünüz ortakların payını konuşursunuz (Mevdudî, *Tefhim*).

36. Yani ben size gerçeği göstermek, hakikati kabul ettirmekle yükümlü ve yetkili olmadığım gibi, kabul etmediğiniz zaman cezanızı getirmekle de görevli ve yetkili değilim. Benim görevim bildiğim ve inandığım gerçekleri açıklamaktır. Ben uyardığıma, siz de inkâr ettiğinize göre cezası ne zaman gelecekse o zaman gelecektir. Yani cezalandıracak Allah ise vaktini tayin edecek de O'dur (Mevdudî, *Tefhim*)

37. Müminlerin kâfirlere karşı uyarı görevini yerine getirme dışında onları kötülüklerden vazgeçirmek, gerçekleri kabul ettirmek ve azaptan kurtarmak gibi bir yükümlülükleri yoktur (Mevdudî, *Tefhim*).

38. Dost, hamî ve otorite anlamına gelen “veli” kelimesinin açıklaması için bkz. 7/A’raf 3.

39. “Küfür” kelimesinin anlamı için bkz. 34/Sebe 33.

40. “Hevâ” kelimesinin anlamı için bkz. 14/İbrahim 43 ve ilgili dipnot.

41. Gökleri ve yeri eğlence olsun diye değil, hak olarak, ciddi bir amaç ve yüksek idealler uğruna yaratmıştır. Hayat, sonunda hesabı verilecek ciddi bir olgudur, şaka değildir. Yaratan O olduğuna göre her iki cihanda hükümranlık da O’na aittir (Mevdudî, *Tefhim*).

42. Farabî’nin de belirttiği gibi hikmet bir şeyi sebep ve sonuçlarıyla bilmektir. Sebepler de yakın ve uzak olmak üzere ikiye ayrılır. Hikmet, özellikle uzak sebepleri bilmektir. Dolayısıyla gaybın bilgisine vakıf olan Allah, en derin hikmetlerin de sahibidir (Deniz, *İnsan Hürriyetinin Metafizik Temelleri*, s. 20).

43. İbrahim’in torunları ve onun dininin müntesipleri olmakla övünen Mekkeli müşrikler, Hz. İbrahim’in sözleriyle eleştirilmektedir. Putlarını Allah’a ortak sayan müşrikler, kendilerini put kıran İbrahim’e nispet edebilecek kadar aşırı bir yanılğı içerisindeydiler (81 ve 82. ayetler).

44. “Göklerin ve yerin melekûtu” ifadesi, gizemli ve görkemli yapısı üzerinde tecelli eden Allah’ın mükemmel hükümranlığı ve idaresi demektir (Zebîdî, *Tâc*). Hz. İbrahim bunları görmekle Allah’ın her şeye hükümran olduğunu, dolayısıyla gök cisimleri vb. gibi aracı ilahlara gerek olmadığını anlamış, şimdi halkına anlatmaktadır (bkz. 83. ayet).

45. 76-78. ayetlerdeki Hz. İbrahim’in yaptığı konuşma, kendi kendine yaptığı bir iç geçirme değil, kavmini ikna için Allah’ın kendisine gösterdiği delilleri kavmine göstermesi ve onlarla yaptığı tartışma bağlamında geçen eleştirel ifadelerdir (Bkz. 75 ve 83. ayetler; 21/Enbiya 51-56; Sarmış, “Bazı Ayetlerin Çevirisi ve Yorumlanması Üzerine”, *Eskiye*, sayı 26, Bahar 2013, s. 201-239, sayı 28, Bahar 2014, s. 177-222). Fakat bu gerçeği göz ardı eden ve bağlamına oturtamayan kimi tefsirciler birtakım hikâye ve masallar üretmiş, Hz İbrahim’in mağarada dünyaya geldiği ve bu olayı çocukken yaşadığı türünden iddialar üretmişlerdir. Gerek Hz İbrahim’in babası Azer’in gerekse Hz. Muhammed’in dedesi Abdulmuttalib’in muvahhid olduğunu ispatlama çabasının ürünü olan bu hikâyeler, babası veya dedesi müşrik olan birinin peygamber olamayacağı kaygısıyla üretilmiştir. Bütün bu zorlama yorumlar da Şîî düşüncenin imameti ispatlama gayretinin bir ürünü olabilir. Çünkü Şia’ya göre imametinin peygamberlik gibi babadan oğula geçmesi gerekiyor.

46. Muvahhid diye çevirdiğimiz “hanîf” kelimesi, bir tek Allah’a inanan, O’na ortak koşmadan aracısız yönelen, O’nun yolundan asla ayrılmayan, Hıristiyan veya Yahudi de olmayan anlamlarına gelmektedir (30/Rum 30; 2/Bakara 135; 3/Al-i İmran 67, 95; 22/Hac 31). Kur’an nazil olmaya başlarken Mekke’de böyle bir grubun varlığı bilinmektedir (23/Müminun 84-89). Kendi aralarında organize bir ilişkileri yoktu (Izutsu, age. s. 173-182).

47. Bu ve devamındaki ayet, Hz. İbrahim’in kavminin Allah’a şirk koşan bir toplum olduğunu göstermektedir (Bkz. Mevdudî, *Tefhim*). 81 ve 82. ayetlere bakılırsa o toplum da Allah’sız purperest değildi. Onlar da tıpkı Mekkeli putperestler gibi o putları kendilerini Allah’a yaklaştıran aracı olarak kabul ediyorlardı. Ur kentinde yapılan kazılar o toplumu tanımamıza yarayacak önemli malzemeler ortaya çıkarmıştır. Sir Leonardo Wooley, araştırmalarının sonuçlarını 1935’te Londra’da yayınladığı “Abraham”

(İbrahim) adlı kitabında toplamıştır. Mevdudî, bu ayetlerin tefsirinde söz konusu kitaptan önemli bilgiler aktarmaktadır: Özetleyecek olursak Hz. İbrahim'in yaşadığı tahmin edilen MÖ 2100 yıllarında halk 3 sınıfa ayrılmıştı: Amelu (din adamı, devlet memuru ve askerler), nuşkenu (tüccar, zenaatkar ve çiftçiler) ve ardu (köleler). Talmud'a göre Hz. İbrahim'in babası amelu sınıfına mensuptu. Verilen bilgilere göre çok tanrılı, dünyevileşmiş yoz bir din anlayışı egemendi. O dönemde Ur'da 5000 tanrının adından söz edilmektedir. Çeşitli tanrıların yanı sıra her kentin baş tanrısı vardı. Ur'un baş tanrısı Nennar'dı (Ay tanrısı). Bundan dolayı sonraki dönemlerde Ur'a ay ülkesi anlamında "Kamerina" demişlerdi. Daha sonra Ur'un yerine başkent olan Larsa'nın tanrısı ise Şemeş/Şamas/Şems (Güneş tanrısı) idi. Bu şehir tanrılarının rütbece altında çok sayıda yıldız tanrıları (İştâr/usture/stare) ve onların yeryüzündeki temsilcisi kabul edilen putlar vardı. İbadetler bu putların karşısında yapılırdı. Dualar onlara yapılırdı ve onlar tarafından kabul edileceğine inanılırdı. Nannar putu, Ur kentinin en görkemli yerine yapılmış tapınakta bulunuyordu. Yanında ise karısı Ningil'in kutsal mabedi vardı. Tapınağa adanmış kadınlar, din adamlarının fuhuş aracı gibiydi. Yüklü miktarda çiftlik arazisi ve atölyeler bağışlandığı için tapınağın çok sayıda çalışan hizmetkârı vardı. Tapınakta bulunan adalet yüksek mahkemesinin yargıçları din adamlarıydı ve verdikleri hükümler tanrının hükümleri kabul ediliyordu. O dönemde Ur'a hâkim olan ve adını Ur-Nammu'dan alan hanedan idi. Nemrut diye bilinen despotun bu kral olduğu düşünülmektedir. Hz. İbrahim'in hicretinden sonra Ur, Elamlıların saldırıları sonucu yıkıldı ve Larsa Elamlıların başkenti oldu. Daha sonra bölge Babillilerin egemenliğine girdi. MÖ 1910'da Hammurabi'nin vazettiği yasa nübüvvetin izlerini taşımaktadır. Bu kanunun yazıldığı taş sütun, MS. 1902'de ortaya çıkarılmış ve 1903'te C.H.W. John tarafından "En eski hukuk kodu" adıyla İngilizceye çevrilerek yayınlanmıştır. Babil sürgünü nedeniyle muharref Tevrat'ın hukukî üslubu bu metinlerle önemli benzerlikler arz etmektedir (*Tefhim*, 75. ayetin açıklaması).

48. İmana bulaştırılan zulüm şirktir. Zulmün en büyüğü de şirk koşturmadır (31/Lokman 13; Buharî, Tefsir 6/117; 31/296).

49. 75 ve 83. ayetlere bakılırsa Hz. İbrahim'in yaptığı konuşma, bir hidayet arayışından çok, Allah'ın kendisine gösterdiği ayetleri, kavmini ikna etmek için değerlendirmesi olarak görünmektedir.

50. İlyas'ın kim olduğu konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Hz. İsa, Hz. İdris veya Hızır olduğu konusunda görüşler öne sürülmüşse de bunlar spekülâtif bilgilerden öte bir anlam ifade etmemektedir. Aynı isim, çoğul formunda da kullanılmaktadır (37/Saffat 130). Kitap ehli ona İlyâ demektedir ve Tevrat'ın son bölümlerinde İlyâ adlı bir Mesih beklentisine yer verilmektedir (Malaki, 4/5; Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

51. 38/Sad 48.

52. Daha önceki peygamberler ve kendilerine yol gösterilmesi zikredildikten sonra Kur'an'ın da ilahî bir yol gösterme olduğu dile getirilmektedir. Allah'ın hidayet etmesini, bir yol gösterme ve yola iletme olarak değerlendirme yerine Allah'ın insana iman vermesi şeklinde anlamak sonradan ortaya çıkmış bir yanlış olmalı.

53. Burada peygamberlere verildiği söylenen kitaptan kasıt vahiydir, risalet peygamberliktir, hüküm ise hikmet, doğruyu yanlıştan ayırmaya ve en isabetli kararı vermeye yarayan keskin zekâdır. Bu üç unsur aynı şeyler değil, fakat birbirinden tamamen bağımsız şeyler de değildir. Açıklayıcı olması bakımından sayılmış gibi

görülmektedir. Ebussuûd'un da dediği gibi, risalet veya nübüvvet, kitabı ve hükmü içeren daha genel bir kavram olarak görünmektedir (*İrşad*).

54. Dinlerin uzun bir süreçte yabancılaşması, yozlaşması ve şirk dinine dönüşmesinin en önemli nedenlerinden ve bir bakıma da sonuçlarından birisi Allah'ı gereği gibi tanıyamamasıdır. Bu tür önyargılar nedeniyle yeni gelen peygamberi ve getirdiği kitabı da kabullenememektedirler. Çünkü Allah inancı bozulan bir dinin bütün inanç esasları bozulur. İnanç sisteminin bozulması dünya görüşünün bozulmasını, onun bozulması ahlâk sisteminin bozulmasını, onun bozulması da hukuk sisteminin bozulmasını beraberinde getirir. Böylesi toplumlar, yaşadıkları dönüşümün farkında olmadıkları için yeni gelen tevhidî din onlara yabancı gelir ve sapkınlık olarak nitelenir.

55. "Mübarek" kelimesi hem yücelik ve dokunulmazlığı hem de bereket ve verimliliği ifade etmektedir (Maverdî, *en-Nüket*).

56. "Namazı muhafaza etmek", hem sürekli kılmayı, hem de şirk ve benzeri kötülükler bulaştırmamayı ifade etmektedir. Özellikle geçtiği bağlam böyle anlamaya müsait gözükmemektedir. Ayrıca müşriklerin putlar karşısında namaz kıldıkları, fakat namazı anlamsız hale getirerek kıldıkları ve ahirette yeniden dirilişi inkâr ettikleri bilinmektedir (107/Maun 1-7).

57. "Haydi, çıkarıp teslim edin, canlarınızı!" diye çevrilen cümle, "Haydi kendinizi kurtarın!" şeklinde de çevrilebilir (Maverdî, *en-Nüket*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

58. Allah'ın ilahlığına ve rabliğine ortak kabul ederek ve kendilerinden şefaath bekleyerek icat ettikleri otorite veya ilahlarla aralarındaki bağlar kopmuştur. Çünkü onların birer varsayım, batıl inanç olduğu açıkça ortaya çıkmıştır (39/Zümer 3; 10/Yunus 18).

59. Zemahşerî ve Ebussuûd, bu cümlenin, "Tohumu ve çekirdeği yaran Allah'tır." cümlesine bağlanması gerektiği görüşündedirler (*Keşşaf*; *İrşad*).

60. Bu cümlenin çevirisiyle ilgili açıklama için bkz. 35/Fatır 3. ayet.

61. "Geçici olarak kalacağı ve sürekli yerleştiği yer" ifadelerinin açıklaması için bkz. 11/Hud 6. Bu bağlamda insanın öldürülüp diriltilmesi anlatılmaktadır. Anlatılmak istenen, kabirde geçici olarak kalan emanetin çıkarılıp ahirette ebedî olarak yaşatılmasıdır. Sanki anne rahminden dünyaya getirilen ve oraya yerleştirilen insanın dünya hayatı, ahiret hayatına örnek olarak verilmektedir. Çünkü tefsirciler bu ayetin yorumu konusunda, babanın sulbü, anne rahmi, dünya hayatı, kabirde geçen süre ve ahiret hayatı arasındaki bağlantılar üzerinde durmuşlardır (Zemahşerî, *Keşşaf*; Maverdî, *en-Nüket*). Dolayısıyla Allah için diriltmenin son derece basit bir iş olduğu anlatılmış olmaktadır.

62. "Bazısı tane tane açıktır, bazısı birbirine girmiş ve kapalıdır." diye çevirdiğimiz cümlenin orijinali "Müteşabih ve gayr-i müteşabih" deyimleridir. Aynı ifadeler 141. ayette de geçmektedir. Bu kelime genelde birbirine benzeyen ve benzemeyen şeklinde anlaşılmıştır. Burada meyveler için kullanılan bu sıfat ayetlerin açıklığı (meşhud) ve kapalılığı (gaybî) bağlamında da kullanılmaktadır (3/Al-i İmran 7). Burada kapalı olmak nar için, açıkta olmak zeytin için kullanılmakta, ardından da bunların inananlar için ayet olduğu dile getirilmektedir. Nitekim 31/Lokman 20. ayette nimetlerin açık ve kapalı diye ikiye ayrılması da böyle bir anlamlandırmanın isabetliliğini göstermektedir. "Nar" meyvesinin kabuklu ve kırmızı haliyle cehennemnin gizli gerçekliği arasında son derece

ilginç bir benzerlik söz konusudur. Nitekim nar kelimesi Türkçede meyve, Arapçada ateş demektir. Fakat buna karşın rengi ateş gibi olmayan ama yanıcı olan zeytinyağı vardır.

63. Cinlerin gaybı bildiğini iddia etmelerinden hareketle böyle değerlendirildiğini söyleyenler mevcutsa da cinlerle Allah arasında neseb bağı olduğu gibi yakışsız iddialarda bulduklarını söyleyen ayetler mevcuttur (37/Saffat 149-158). Söz konusu ayetler, bu ayetin devamında müşriklerin Allah'a oğullar, kızlar isnat ettiklerini dile getiren cümleyi de açıklar niteliktedir (Maverdî, *en-Nüket*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

64. Melekleri Allah'ın kızları kabul eden müşriklerin cinleri Allah'ın oğulları kabul ettikleri anlaşılmaktadır (37/Saffat 149-158; 68/Kalem 2; 53/Necm 19-26; 72/Cin 1-15; 38/Sâd 36-38; 34/Sebe 12-14).

65. "Çocuğu olsa O'nun haberi olurdu!" anlamında edebî bir gönderme yapılıyor gibi.

66. Yani vekâlete ihtiyacı yoktur! (Bkz. 107. ayet).

67. Allah "Latif" olduğu için görülmez, "Habîr" olduğu için her şeyi görür ve bilir.

68. Müşriklerin Hz. Peygamber'e; "Sen bu eski masalları kitap ehlinde öğrenmişsin!" iddialarına bir cevap niteliğindedir (Zemahşerî *Keşşaf*; Sealibî, *el-Cevahir*). Ayet, Kur'an'da bilen bir toplum için ayetlerin değişik şekillerde sergilendiğini ve açıklandığını, ancak bu güzel anlatım ve açıklama karşısında bile inanmayanların Kur'an'ın vahiy olduğunu kabul edecekleri yerde, inanmayıp kendilerini kandırmak için Muhammed'in dersini iyi çalıştığını söyleyerek kendisiyle alay ettiklerini belirtir. Oryantalistler de o günkü müşrikler gibi Kur'an'ın Allah kelamı olduğunu kabul etmezler. Kur'an'ı Hz. Muhammed'in Yahudilik, Hıristiyanlık ve Arabistan kültüründen derlediğini ve başarılı bir derleme yaptığını iddia ederler (Sarmış, "Bazı Ayetlerin Çevirisi ve Yorumlanması Üzerine", *Eskiye*, sayı 26, Bahar 2013, s. 201-239, sayı 28, Bahar 2014, s. 177-222). "... Onlardan öncekiler de onların söylediklerinin tıpkısını söylemişlerdi. Kalpleri birbirine benzedi. Kesinlikle inanan kimseler için ayetleri açıklamışsızdır" (2/Bakara 118).

69. Bu cümlede kendisine sövülmesi yasaklananlar, Allah'tan başka ilahlara dua eden müşrikler mi, yoksa onların dua ettikleri ilahlar mı olduğu noktasında ihtilaf vardır (Maverdî, *en-Nüket*; İbn Atıye, *el-Muharrer*). Kanaatimizce bu tartışma, Arapçada akıllı ve akılsız varlıklar için kullanılan edatların ayırımından sonra ortaya çıkmıştır. Kur'an'da genellikle, 6/En'am 56 ayetinde olduğu gibi, Allah'tan başka ilahlaştırılan ve ibadet edilen şeyler için "*ellezi*, çoğulu *ellezine*" kelimeleri kullanıldığı gibi, 7/A'raf 37'de olduğu gibi "*mâ*" kelimesi de kullanılmaktadır. Başka bir şekilde söylersek, Kur'an indiği dönemde Arap dilinde *ellezi-ellezine*, *mâ*, kelimeleri her iki tür varlıklar için de kullanılırdı. Ancak Arap dili nahiv ekollerinin sonradan belirledikleri kurallara göre dilde insan gibi akıllı olan varlıklar için *ellezi-ellezine*, akıllı olmayan varlıklar için *mâ* kullanılır olmuştur (Sarmış, "Bazı Ayetlerin Çevirisi ve Yorumlanması Üzerine", *Eskiye*, sayı 26, Bahar 2013, s. 201-239, sayı 28, Bahar 2014, s. 177-222). Sonradan ortaya çıkan bu ayırımın Kur'an ifadelerini bağlamaması gerekir. Dolayısıyla Kur'an'ın kullanımı esastır ve sövülmesi yasaklanan şeyler putlardır. Müşrikler, cahilce putlarını savunma hamasetiyle ve Müslümanlara karşı hissettikleri düşmanca bir tepkiselikle gerçek ilahları olan Allah'a hakaret edebilirler.

70. İnsanlar yaptıklarını doğru ve güzel görme eğilimindedirler. Hiçbir müşrik şirk olsun diye eş koşmaz; tam tersine tevhid olduğunu düşünerek şirk koşar. 110 ve 111. ayetlerde dile getirildiği gibi insanlar, önyargılarından dolayı, yaptıkları yanlışlara

gerekçeler üretebilmektedirler. Dolayısıyla ayette, Allah merkezli bir dil kullanılmış olsa da insanların yaptıklarını güzel görme eğiliminden söz edilmektedir. Kâfirler küfre zorlanmamaktadır. Aksine Allah imana zorlamadığı için inkâr etmektedirler (Bkz. 122 ve 123. ayetler).

71. Yanlış bilgi ve kültürel yozlaşma nedeniyle müşriklerin mucizeyi, inanmak için istemedikleri, sadece Peygamber'i bunaltmak amacıyla istedikleri deşifre edilmekte, mucizenin gelmesi halinde farklı gerekçeler üreterek yan çizecekleri bildirilmekte ve bu tür talepler karşısında Hz. Peygamber'in ve müminlerin yanlış beklentilere kapılmamaları istenmektedir.

72. Müşrikler, olayların önünü arkasını hesap etmeden, başlarına neyin geleceğini düşünmeden hareket eden cahillerdi (Bkz. 48/Fetih 26). Bu nedenle de azabın acele gelmesini isteyerek Hz. Peygamber'e meydan okuyorlardı.

73. İster insan olsun ister cin Allah'ın dinine düşman olan herkes şeytandır. Çünkü şeytan kelimesi İblis'in özel ismi değil, sıfatıdır.

74. Müşrikler putlar için ayırdıkları hayvanların etlerini yemeyi yasakladıkları gibi, onları keserken Allah'ın adını anmayı da yasaklamışlardı. Bu ayet, insanların Allah adına yasak koymasını yasaklarken, 121. ayet Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların haram olduğunu dile getirmektedir. İlim kelimesinin açıklaması için bkz. 53/Necm 28-35.

75. Müşrikler bazı hayvanları putları adına, bazı hayvanları Allah adına kesiyorlardı (118 ve 119. ayetler). Putlar adına ayrılanları keserken Allah'ın adının anılmasını yasaklamışlardı. Bu ayet, putlar adına ve Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların haram olduğunu dile getirmektedir ve fasıklık (dinden çıkma) olduğuna hükmetmektedir (Fasık kelimesinin anlamı için bk 7/A'raf 102; 10/Yunus 33). Bu nedenle âlimler, besmele çekilmeden kesilen hayvanın helâl olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ebu Hanife ve İmam Malik, kasten bismelenin terk edilmesi halinde etin yenmeyeceğine, unutarak terk edilmesi durumunda yenebileceğine hükmetmişlerdir. Bu, ihtiyatlı bir yaklaşımdır. Hasan-ı Basrî ve Şafî ise her iki durumda da haram olmayacağına hükmetmiştir. Çünkü bunlara göre Müslüman besmele çekmese de Allah adına keser, putlar adına kesmez. Davud ez-Zahirî her iki durumda da haram olacağına hükmetmiştir (Maverdî, *en-Nüket*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

76. Şeytanlar kâfirleri yönlendiren ve saptıran zalim önderlerdir (112. ayet). Müslümanları saptırmaları için kendi taraftarlarını kışkırtmakta ve teşvik etmektedirler. Allah, müminleri uyararak onların propagandalarına aldanmamaları gerektiğini, onlara uymaları halinde onlar gibi müşrik olacaklarını hatırlatmaktadır.

77. Kur'an, insanların görerek alıştığı mucizevî belgeleri de görmedikleri mucizeleri de ayet olarak ifade etmektedir. Alıştıkları ayet (mucize) geldiğinde önceki peygamberlere verilen (alışılmadık harikulade) mucizelerin verilmesini isterler. Ama bilmezler ki istedikleri mucize öldüren türden, Allah'ın verdikleri ise diriltir türdendir (Bkz. 122. ayet).

78. Bu ifadenin açıklaması için bkz. 74/Müddessir 31; 9/Tevbe 115.

79. Cinlerin çok insan üzerinde otorite kurduğu ifade edilmektedir. Müşrikler karanlık bir vadide geceleyecekleri zaman korkudan o vadinin efendisi saydıkları cine sığınarlardı

(Zemahşerî, *Keşşaf*). Ayetin devamında cin vb. varlıkları kendi üzerlerinde otorite (veli) ve şefaathçi kabul ettikleri, 100. ayette ise cinleri Allah'a ortak koştukları açıkça dile getirilmektedir. Müşriklerin cin inancı için bkz. 68/Kalem 2; 53/Necm 19-26; 72/Cin 1-19; 38/Sâd 36-38; 6/En'am 100; 37/Saffat 158; 34/Sebe 12-14.

80. "Veli" kelimesinin açıklaması için bkz.7/A'raf 3.

81. Bu ayette verilen bilgiler, zekâtın Mekkeli müşrikler tarafından yozlaşmış olarak uygulandığını göstermektedir. Allah için ayırdıklarını misafirlere ve yoksullara ikram ediyor, putları için ayırdıklarını ise tapınakların hazinelerine dolduruyorlardı (İbnü'l-Kelbî, *Geçmişten Günümüze Putlar*, Fecr Yay. Ank. 2005, s. 50; M. Ali Kapar, *Asrı Saadette İslam*, c. 2, s. 319, 320; A. Osman Ateş, *Asrı Saadette İslam*, c. 2, s. 241-245). Dolayısıyla onların kullanım hakkı din adamlarına aitti. Bundan dolayı fakirlere gidecek olan Allah hakkının, kendilerine dönecek olan putların hakkına katılmasına izin veriyorlardı. Fakat bunun aksinin olmasına izin vermiyorlardı (Mevdudî, *Tefhim*).

82. Müşriklerin çocuklarını öldürmesi, dinlerinin gereği idi. Yani o cinayetleri, dinleri ve Allah'a ortak koştukları ilahları için işliyor, güya onları kurban ediyorlardı (Zemahşerî, *Keşşaf*). Bu tür hükümleri emreden dinî otoriteler, bir bakıma onların tanrısı sayılıyor. Fakat tek sebep bu değildi. Cahiliyenin namus anlayışı ve fakirlik korkusu da çocuk öldürme için sebep olabiliyordu (Mevdudî, *Tefhim*).

83. Bu ifadeler, onların hayvan keserken putları adına kestiklerine işaret etmektedir (bkz. 116-121. ayetler).

84. Müşrikler, putlara adanan ve kutsal sayılan hayvanların doğuracağı yavrulara erkeklerin sahip olacağına, kadınların hak sahibi olamayacağına hükmetmiş, fakat ölü doğan yavrulara kadın ve erkeğin ortak olacağına ve yiyebileceklerine hükmetmişlerdi. Üstelik bu tür yanlı ve aşağılayıcı kararları Allah'a nispet ediyorlardı (Maverdî, *en-Nüket*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*; Mevdudî, *Tefhim*).

85. Bu ifadelerin yorumu için bkz. 99. ayet.

86. Ayetin başında yer alan sekiz çift ifadesinin, bir önceki ayette yer alan yük ve besi hayvanları ifadesine bağlanması gerekir. Çünkü bu ve devamındaki ayetlerde eleştirilen haramlar, müşriklerin din adına koydukları haramlardır. Bu eleştiriler, 136-140. ayetlerdeki eleştirilerin devamıdır.

87. "Tavsiye" kelimesini Kur'an farz ve haram gibi kesin hükümler için kullanmaktadır. Türkçedeki mendup manasına gelen tavsiye anlamında kullanmamaktadır. Tavsiye etme fiilini, ölmekte olan insanın yaptığı vasiyet anlamıyla da sınırlamamaktadır (Bkz. 151. ayet).

88. "Fısk" kelimesinin anlamı için bkz. 7/A'raf 102; 10/Yunus 33.

89. Burada sayılan haramlar Allah'ın haram kıldıklarıdır. Fakat bazı ayetlerde genel olarak çirkin ve pis şeylerin haram, temiz ve güzel şeylerin helal kılındığı zikredilirken nelerin pis olduğuna dair bir açıklama yapılmamış ve Hz. Peygamber'in bunları açıklama yetkisine dikkat çekilmiştir (7/Araf 157; 9/Tevbe 29; 66/Tahrim 2; Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 102).

90. Bu ve benzeri ayetlerde doğrudan “Yahudiler” diye hitap edilmeyip “Yahudi olanlar veya Yahudileşenler” anlamına gelen bir ifadenin tercih edilmesi tesadüf değildir. Yahudiliğin aslına yabancılaşmış yapay bir dinin adı olduğuna dikkat çekilmiştir (Buharî, Tefsir 6/120; İbn Atiye, *el-Muharrer*; Mustafa İslamoğlu, *Yahudileşme Temayülü*, İst. 1995). “Yahudi” teriminin aslının Aramca veya İbranice olduğu söylenmektedir. Kelime İbranice’de “övülmüş, methedilmiş” anlamına; Aramca’da ise “kalpazanlık, sahtekârlık” gibi anlamlara gelmektedir. Hz. Yakup’un on iki oğlundan dördüncüsü olan Yahuda’nın soyundan olanlara verilen bir ad olan Yahudi kavramı, Hz. Süleyman’ın ölümünden sonra ikiye ayrılan devletin Güney krallığına isim olmuş; Babil sürgünü sonrası kabile ve krallık mensupları için kullanılmaya başlanan isim, zamanla tüm İsrailoğullarına da ad olmuştur (17/İsrâ 4-7).

91. İç yağının haram kılınışıyla ilgili cümlelerden sonra ceza olarak değerlendirilmesine bakılırsa, İsrailoğullarının haksız yere kendilerine koydukları yasaklar ve Allah’ın da ceza olsun diye o yasakları uzun süre kaldırmayışı anlatılmaktadır (Maverdî, *en-Nüket*; Sealibî, *el-Cevahir*). Devamındaki ayetlere ve ilgili dipnota bakılırsa bu kanaatler daha da netlik kazanır (Ayrıca bkz. 4/Nisa 160). Bundan sonra gelen ayetler Mekkeli müşriklerin kendi koydukları haramları Allah’ın koyduğunu iddia ettiklerinden bahsetmektedir ki bu iki toplumun din anlayışı birbirine çok benzemektedir.

92. İnsanlar yanlış inanç ve yasakları çeşitli yanlışlarla kendileri uydururlar. Fakat zaman içinde onu Allah’ın koyduğunu iddia ederler. Şirk koştukları hâlde kendilerini muvahhit sanırlar; dine soktukları gereksiz ilavelerle dini yozlaştırır ve tahrif ederler ama bunu da dine saygı adına yaparlar. Kısacası bir dini düşmanlarından önce inananları tahrif eder ve bunu da genelde iyi niyetle yapar ve Allah’a mal ederler. Oysa Allah, müşrikleri şirkte zorlamak şöyle dursun, bu surenin 107, 112 ve 122. ayetlerinde tevhide dahi zorlamadığını dile getirmektedir (Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

93. Burada sayılan haramların arasında anne babaya iyilik etme emrinin sayılması cümle yapısı itibariyle okuyucuya garip gelebilirse de Arapça gramer yapısı açısından bu sorun değildir. Âlimler, ebeveyne iyilik etmenin emredilerek kötülük etmenin yasaklandığını söylemişlerdir (Razî, *Mefatihul-Gayb*). Kanaatimizce burada saygıyla ilgili hükümler, sosyal gerçeklik esas alınarak sıralanmış, Allah ile ilgili hukuktan bahsedildikten sonra hemen çocuklarla ilgili hükme geçilmemiş, satır arasına ebeveyne ilgili hüküm sıkıştırılmıştır. Daha sonra da aile dışında kalan diğer insanlara karşı işlenebilecek suçların haramlığından söz edilmiştir.

94. “Fuhuş” hayâsızca yapılan çirkin işler için kullanılan bir kelimedir. Bunun açıktan yapılması hayâsızlık olduğu gibi gizlice yapılması da hayâsızlıktır. Çünkü günahı gizli yapmak, Allah bilinci gevşemiş, dini yozlaşmış ve haramları insanların ayıplamasına indirgemiş müşrik veya cahilî toplumların, gösterişe dayalı dindarlık biçiminin ürünüdür (Razî, *Mefatihul-Gayb*). Çünkü Allah’tan ziyade kuldan sakınmaya dönük bir hassasiyet göze çarpmaktadır. Ayette bu ayrıntıya vurgu yapılması, dindarların genel tutumları bakımından da önemlidir.

95. Ayette geçen tavsiye ifadesi vasiyet kelimesidir. Bu fiil, Kur’an’da özellikle Allah için kullanılırken farz veya haram gibi kesin hükümleri ifade etme anlamında kullanılmaktadır (144. ayet).

96. “Allah’ın ahdi” ifadesinin anlamı için bkz. 36/Yasin 60.

97. “Ayetlerin gelmesi” terkibi, genelde kıyamet alametleri olarak değerlendirilmiştir. Ancak Ebussuûd Efendi, çok yerinde bir tespitle ayetin baştan sona dillendirmeye çalıştığı şey, kâfirlerin olağanüstü mucize beklentilerinin kastedildiğini söylemektedir. Ebussuûd’un, 25/Furkan 7, 21; 17/İsra 92 gibi ayetlere dayandığı bu yorum Kur’an’ın helak etme tehditlerine uygun düşmektedir (*İrşad*).

98. Fırkalara ayrılıp da dinlerini parça parça edenlerin Hz. Peygamber ile ilgisinin olmayacağı uyarısı, kitap ehlinin tutumu nedeniyle inzal olsa bile ayetin umumi hükmünü kitap ehliyle sınırlamak mümkün değildir. Tevrat’ı ve İncil’i parçalamak mubah değilse Kur’an’ı parçalara ayırmak nasıl mubah olabilir?

99. “Hanif ve Muvahhid” kelimelerinin anlamı için bkz. 79. ayet.